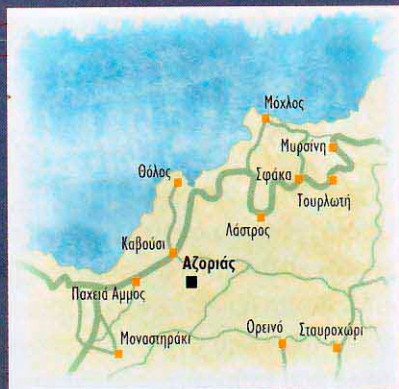

Καταναλωτικές ανάγκες,
πολιτική δύναμη και
κοινωνική ταυτότητα
στον αρχαϊκό
οικισμό του Αζοριά.

1. Αεροφωτογραφία
του Αζοριά με την πεδιάδα
του Καρούσιου και τον κόλπο
του Μιραμπέλλου στο βάθος.

Τρώτε και Πίνετε άρχοντες

Γράφουν οι Donald C. Haggis,
Margaret S. Mook
και Μανόλης Ι. Στεφανάκης
Φωτογραφίες: Χρόνης Παπανικολάου,
ΚΡΗΤΙΚΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ

Αζοριάς είναι το όνομα ενός ευδιάκριτου, στρογγυλεμένου, δίκορφου λόφου, που δεσπόζει στον κόλπο του Μιραμπέλλου, μόλις ένα χιλιόμετρο νοτιοανατολικά του σύγχρονου χωριού Καβούσι (εικόνες Ι-2). Πρόκειται για στρατηγική θέση, σε απόσταση περίπου τριών χιλιομέτρων από τη θάλασσα, πάνω στο φυσικό πέρασμα από την πεδιάδα του βόρειου τμήματος του Ισθμού της Ιεράπετρας στις κοιλάδες που δημιουργούν τα βουνά Αυγό και Παπούρα, τα οποία αποτελούν και τη βορειοδυτική άκρη των βουνών της δυτικής Σητείας.

Ο χώρος ανασκάπτεται συστηματικά, σε ετήσια βάση από το 2002, από το Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας των ΗΠΑ (University of North Carolina at Chapel Hill), υπό την αιγίδα της ΚΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (American School of Classical Studies at Athens) και του Ινστιτούτου για την Προϊστορία του Αιγαίου στην ανατολική Κρήτη (Institute for Aegean Prehistory Study Center for East Crete).

Ο Αζοριάς είχε αρχικά ερευνηθεί από τη Harriet Boyd (Hawes) το 1900, η οποία είχε ξεκινήσει εκτεταμένες αρχαιολογικές έρευνες στην ανατολική Κρήτη υπό την αιγίδα της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, ανα-

σκάπτοντας έναν αριθμό αρχαίων θέσεων στην περιοχή του Καβουσίου. Ο Αζοριάς είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον της λόγω των σύνθετων χρονολογικών ενδείξεών του και της νευραλγικής θέσης του. Η ανασκαφή της Boyd επικεντρώθηκε στην κορυφή της Νότιας Ακρόπολης, σε μια κατά προσέγ-

γιση ορθογώνια τάφρο 300 περίπου τ.μ. Εκεί έφερε στο φως μια περίπλοκα στρωματογραφημένη και μπερδεμένη σειρά τοίχων που φάνηκε ότι αποτελούσαν τις θεμελιώσεις τριών ξεχωριστών και ομόκεντρων κυκλικών κατασκευών, οι οποίες είχαν ιδρυθεί πάνω από τουλάχιστον δύο προηγούμενες οικοδομικές φάσεις. Η ανασκαφείας, δυστυχώς, δε δημοσίευσε ποτέ εικόνες ή λεπτομερείς περιγραφές των ευρημάτων από εκείνες τις ανασκαφές.

Η τρέχουσα έρευνα στον Αζοριά, από την Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, έχει τις ρίζες της στην εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα που διεξήχθη στην περιοχή του Καβουσίου από τον Donald Haggis μεταξύ του 1989 και του 1992.

Κατά την επιφανειακή εκείνη έρευνα διαπιστώθηκε η μεγάλη έκταση της θέσης, η σύνθετη οικιστική ιστορία και η μεγάλη διάρκεια ζωής της, που εκτείνεται από την τελική Νεολιθική, την πρώιμη Εποχή του Χαλκού, την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, μέχρι και την Αρχαϊκή Περίοδο.

Η επιφανειακή έρευνα κατέδειξε διασπορά μικρών εγκαταστάσεων της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (περίπου 1200-700 π.Χ.) στην ευρύτερη περιοχή του Αζοριά. Η εγκατάλειψη αυτών των οικισμών φαίνεται να συμπίπτει με μια μεγάλη ανάπτυξη της εγκατάστασης στον Αζοριά, η έκταση της οποίας υπολογίζεται σε περίπου 150 στρέμματα κατά τον 70-50 αι. π.Χ.

Η επικεφαλής συντήρησης του INSTAP-SPEC, Δρ. Στεφανία Χλουβεράκη και συντηρήτρια Ματίνα Τζανή, ενώ συντηρούν κεραμική από το Βοηθητικό Κτίριο.

Ανασκαφή αρχαιολογικών στρωμάτων και κτισμάτων της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, κάτω από το επίπεδο του αρχαϊκού δρόμου στη νοτιοδυτική κλίση της Νότιας Ακρόπολης

Η ανασκαφή έρευνα στον Αζοριά ξεκίνησε με κύριο στόχο τη διερεύνηση της φύσης της αρχαϊκής εγκατάστασης στην Κρήτη, εστιάζοντας σε μια σημαντική περίοδο πολιτισμικής αλλαγής, γύρω περίπου στο 600 π.Χ.

Εμπεριστατωμένες έρευνες για τα κατάλοιπα της αρχαϊκής περιόδου στο Αιγαίο τείνουν να υπογραμμίζουν την ασυνέπεια στον τύπο και την ποιότητα των διαθέσιμων πληροφοριών για την περίοδο και αυτή η έλλειψη στοιχείων είναι ιδιαίτερα έντονη στην Κρήτη, όπου ο 6ος αι. π.Χ. θεωρείται κρίσιμο χρονολογικό κενό, πραγματική «περίοδος σιωπής» ή, ακόμη, μια δεύτερη «σκοτεινή περίοδος». Ακόμα, όμως κι αν η πρόσφατη επιστημονική έρευνα έχει δημιουργήσει ιστορικά «μοντέλα» και αναζητεί τα αίτια για τις δημογραφικές αλλαγές στην αρχαϊκή Κρήτη σε περιβαλλοντικές, στρατιωτικές και οικονομικές αλλαγές, η ανασκαφή στον Αζοριά δίνει τη δυνατότητα να επαναξιολογηθεί η έννοια αυτής της μυστηριώδους «ασυνέχειας» του 6ου αιώνα π.Χ., λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αλλαγές στο τέλος του 7ου αιώνα π.Χ. στην ανατολική Μεσόγειο.

Εστιάζοντας στο νοτιότατο σημείο των δύο ακροπόλεων, η ανασκαφή συγκέντρωσε στοιχεία που καταδεικνύουν την ύπαρξη ενός αρχαϊκού αστικού κέντρου (7ος-5ος αι. π.Χ.), χαρακτηριστικά δηλαδή δημόσια κτίρια που χρησιμοποιήθηκαν για μεγάλης κλίμακας και συγκεντρωτικού χαρακτήρα αποθήκευση και επεξεργασία τροφής, για δημόσια συμπόσια και λατρευτικές δραστηριότητες.

Η δημιουργία ωστόσο «δημόσιου χώρου» προϋπέθετε την ανοικοδόμηση του οικισμού εκ νέου, ώστε να μπορεί να φιλοξενήσει τις νέες αρχιτεκτονικές μορφές που δείχνουν τη νέα αναδυόμενη οργανωτική δομή στον 7ο αι. π.Χ. Από αυτά τα δεδομένα προκύπτει και η ύπαρξη επίσημων θεσμών/φορέων που ελέγχουν και κατανέμουν τους πόρους σε δημόσιους χώρους.

Σημαντική πτυχή της αστικοποίησης στον Αζοριά ήταν η κατανομή του χώρου για να δεχτεί

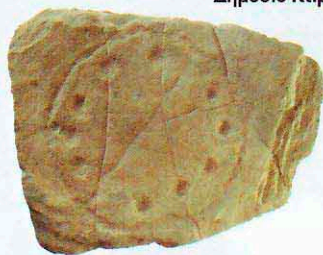
Αναθηματικό
δαιδαλικό ειδώλιο
από το αρχαϊκό ιερό

Κέρνος από
το Μνημειακό
Δημόσιο Κτίριο

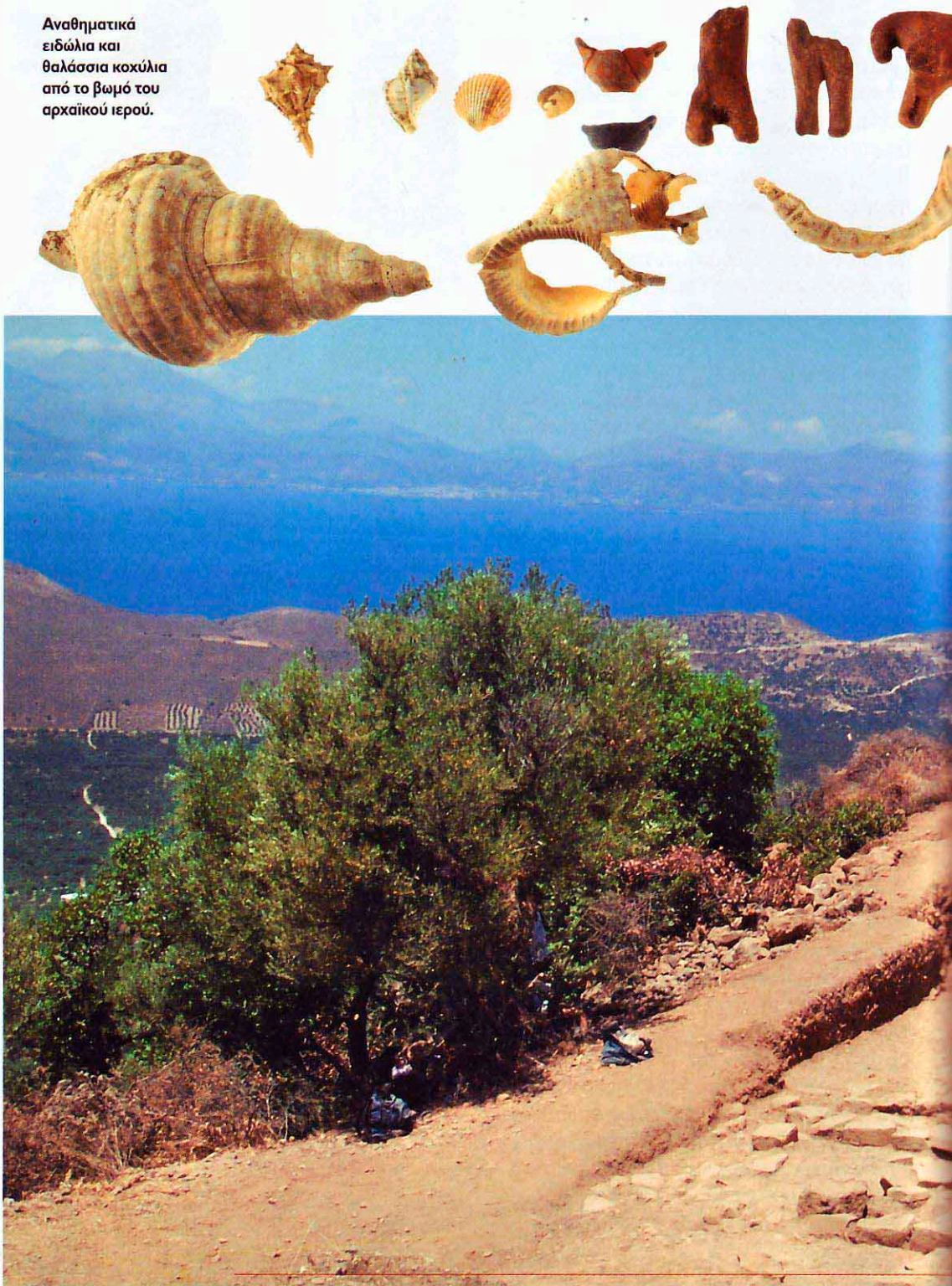
Αττική λήκυθος από το Ανδρείον (Αττική εισαγωγή, διακοσμημένη με την τεχνική Six, από το εργαστήριο του ζωγράφου του Διόσσοφου. Οι μορφές -σάτυρος που καταδιώκει μαινάδα- έχουν ζωγραφιστεί με επίθετο λευκό χρώμα πάνω στο μαύρο φόντο του γανώματος, ενώ οι λεπτομέρειες στο εσωτερικό των μορφών έγιναν με εγχάραξη.

δρόμους και μονοπάτια που συγκλίνουν σε ένα ανοιχτό χώρο -την υποτιθέμενη αγορά - στη νότια πλευρά της Νότιας Ακρόπολης. Πρόσθετη ένδειξη αυτής της αλλαγής είναι η κατασκευή «κύριων»-μεγάλων αναλημματικών και διαχωριστικών τοίχων, που γενικότερα ακολουθούν τα περιγράμματα του λόφου.

Αυτοί οι τοίχοι χρησίμευσαν στο να διαμορφώσουν την αστική τοπογραφία, να οργανώσουν και να περιγράψουν τη χρήση του χώρου, και να ελέγξουν τη μορφή της πρόσβασης και της επικοινωνίας.

Αναθηματικά
ειδώλια και
θαλάσσια κοχύλια
από το βωμό του
αρχαίου ιερού.

Είναι πολύ πιθανόν ότι στο τέλος του 7ου αι. π.Χ. μια νέα κοινωνική τάξη έκανε αισθητή την παρουσία της δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα σε δαπάνες για δημόσια κτίρια, διαμορφώνοντας αυτό που μπορεί να ονομαστεί «δημόσια αρχιτεκτονική» και την οργάνωση και τη δημιουργία του «μνημειακού» κέντρου της πόλεως. Η αναδιάρθρωση του οικισμού προφανώς συμπεριέλαβε επίσης την εκ νέου ανοικοδόμηση των οικιστικών τομέων, ενσωματώνοντας νέα σχέδια οικιών στο αστικό τοπίο.

Οι δημόσιοι χώροι στο κέντρο της αρχαϊκής πόλης περιλαμβάνουν: (1) ένα συγκρότημα που ονομάστηκε Ανδρείον, αποτελούμενο από τρεις αποθηκευτικούς χώρους και τρεις κουζίνες, οι

τοίμασας τροφής· (3) ένα μικρό Ιερό βόρεια του Μνημειακού Δημόσιου Κτιρίου.

Ενώ ο οικισμός ήταν περιορισμένος σε μέγεθος κατά την τελική Νεολιθική (εικόνες 3-4) και την ύστερη Προανακτορική Περίοδο, στην πρώιμη Εποχή του Σιδήρου φαίνεται ότι εξαπλώθηκε σε μια έκταση 30 έως 60 στρεμμάτων και παρέμεινε σε συνεχή χρήση μέχρι και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Η καταστροφή των κτιρίων της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στο τέλος του 7ου αι. π.Χ., δείχνει σημαντική αναδιοργάνωση του οικισμού, που με τη σειρά της προϋποθέτει σημαντικές αλλαγές στην οικονομία και την κοινωνική δομή της πόλης. Αυτές οι αλλαγές είναι εμφανείς στις νέες μορφές της αρχιτεκτονικής και τα σύνολα των ευρημάτων.

Η αστικοποίηση στον 7ο αιώνα π.Χ.

Η ανασκαφή των τελευταίων πέντε ετών έχει αποκαλύψει στοιχεία για τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον 7ο αι. π.Χ. στη μορφή του οικισμού. Τα πιο κοινά ευρήματα αφορούν στην ύπαρξη ισχυρών θεμελιώσεων για τα νέα οικοδομικά συγκροτήματα, καθώς επίσης και στην κατασκευή μεγάλων-κύριων τοίχων που χρησίμευσαν στην αναδιοργάνωση του πολεοδομικού σχεδίου του οικισμού και των μορφών επικοινωνίας.

Η ανασκαφή στη νοτιοδυτική πλαγιά της Νότιας Ακρόπολης το καλοκαίρι του 2006 έφερε στο φως ένα ιδιαίτερα καλά διατηρημένο και στρωματογραφημένο παράδειγμα της ανοικοδόμησης του 7ου αι. π.Χ. Ένα μεγάλο κτίριο, του τέλους της Γεωμετρικής ή της πρώιμης Ανατολίζουσας περιόδου (8ος-7ος αιώνας), εγκαταλείφθηκε στο τέλος του 7ου αιώνα, καταχώθηκε και υπερκαλύφθηκε από μια οδό που κατευθυνόταν δυτικά, κατά μήκος του ανδρήρου. Νότια αυτού του ύστερο-γεωμετρικού κτιρίου, οι άνθρωποι της αρχαϊκής περιόδου

Κεραμική από το Βοηθητικό Κτίριο.

οποίες συνδέονται μέσω ενός προπύλου και ενός προθάλαμου με μια τραπεζαρία, και εσωτερικά δωμάτια που χρησιμοποιούνταν για σπονδές και προσφορές· (2) το Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο, που ήταν προφανώς μια πρώιμη αίθουσα τελετών ή συμποσίων, με αναβαθμούς για καθίσματα και ένα γειτονεύον Βοηθητικό Κτίριο εξοπλισμένο για την αποθήκευση και την προε-

Η Ματίνα Παπαδάκη στο Βοηθητικό Κτίριο.

Η Melissa Eaby φέρνει στο φως πήλινες βάσεις κρατήρων στο Ανδρείον. Δεξιά ο Donald Haggis εξετάζοντας την κεραμική από το Βοηθητικό Κτίριο.

Αποθήκη και αίθουσα
αρχαίου σπιτιού στη βορειοδυτική
κλιτύ της Νότιας Ακρόπολης

κατασκεύασαν μια άλλη οδό και μια οικία ακριβώς πάνω από ένα άθικτο θολωτό τάφο της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (ΥΜ ΙΙΙΓ-Πρωτογεωμετρική, 1200-900 π.Χ.), ενσωματώνοντας την καλυπτήρια λίθο και το στόμιό του στον ανατολικό τοίχο του νέου κτίσματος. Φαίνεται ότι η ενδελεχής εξάλειψη των κτισμάτων της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και των τάφων αποτελεί σημαντική ένδειξη για το φυσικό μετασχηματισμό του αστικού χώρου, ο οποίος απηχείται σε ολόκληρο τον χώρο μέσα από την πρακτική της αναδιοργάνωσης του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, κάτι το οποίο πρέπει επίσης να αντανάκλα τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές ταυτότητες και νέα πολιτική συνείδηση.

Οι οικίες

Οι αρχαϊκές οικίες, που έχουν αποκαλυφθεί σε έξι σημεία του χώρου, δείχνουν μια στενή και ομόκεντρη τοποθέτηση τους σε συνάφεια με τις δημόσιες κατασκευές στην κορυφή της Νότιας Ακρόπολης, και με τάσεις επέκτασης και στη Βόρεια Ακρόπολη. Οι οικίες στον Αζοριά αντιπροσωπεύουν ενδιαφέρουσες παραλλαγές στο σχέδιο. Στα περισσότερα παραδείγματα ο αποθηκευτικός χώρος γειτονεύει άμεσα με την κύρια αίθουσα, ενώ η κουζίνα είναι ξεχωριστή κατασκευή, μερικές φορές ακανόνιστου σχήματος και προσβάσιμη από το κύριο κτίσμα μέσω ενός προαυλίου. Από πλευράς ευρημάτων συνήθως οι κύριες αίθουσες αποδίδουν κύλικες, σκύφους, υδρίες και αμφορείς, καθώς επίσης και μικρούς διακοσμημένους πίθους, ενώ οι αποθήκες φαίνεται ότι λειτουργούσαν ως κελάρια, που περιείχαν τον εξοπλισμό για την πόση και το φαγητό. Ωστόσο κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα αποτελεί η αποθήκευση τροφίμων σε μεγάλους πίθους. Στις κουζίνες, υπάρχουν πάγκοι εργασίας, ενώ συναντώνται σύνολα λίθινων εργαλείων και άλλος οικιακός εξοπλισμός, όπως οι τρίφτες τυριών, καθώς και πλούσια σειρά αγγείων για την αποθήκευση, το μαγείρεμα και την κατανάλωση της τροφής. Τα υπο-

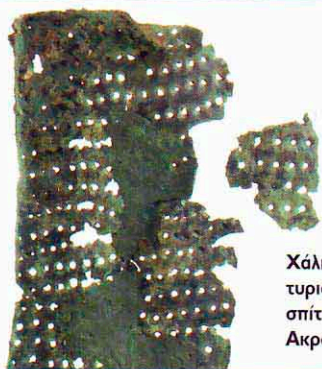

Πρωτογεωμετρική
κεραμική από
τον ταφικό θόλο

λείμματα τροφών είναι ποικίλα και συμπεριλαμβάνουν ελιές, σταφύλια, σιτάρι, αμύγδαλα, διάφορα δημητριακά και όσπρια, ενώ στα ζωικά υπολείμματα συγκαταλέγεται ο χοίρος, το πρόβατο, η αίγα και σημαντική ποσότητα ψαριών. Στα ευρήματα, τέλος, συγκαταλέγονται γεωργικά εργαλεία και αναθηματικά πλακίδια.

Το Ανδρείον

Ανάμεσα στα δημόσια κτίρια της Νότιας Ακρόπολης βρίσκεται και η κατασκευή που έχει, με επιφύλαξη, χαρακτηριστεί ως Ανδρείον. Τρία είναι τα κύρια μέρη του συγκροτήματος: αυτά της αποθήκευσης και επεξεργασίας τροφίμων στο χαμηλότερο επίπεδο και εκείνο της τελετουργικής κατανάλωσης στο ανώτερο επίπεδο. Το πρόπυλο και ο προθάλαμος συνδέουν την κουζίνα με τους χώρους εστίασης και ταυτόχρονα διαχωρίζουν τις αίθουσες φαγητού και πόσης.

Χάλκινος τρίφτης
τυριού από το
σπίτι της Βόρειας
Ακρόπολης

Μαγειρικά σκεύη και αγγεία για
φαγητό και ποτό από το Ανδρείον

Απανθρακωμένες ελιές από
τα σπίτια στον Αζοριά

Το πρόπυλο και ο προθάλαμος βρέθηκαν γεμάτα με υπολείμματα τροφών και θραύσματα κεραμικής. Στα τελευταία συμπεριλαμβάνονται υψόστατα, κρατήρες και διαφόρων τύπων αγγεία πόσης, τα οποία φαίνεται πως μάλλον σκουπίστηκαν από τους παρακείμενους χώρους εστίασης κατά τη διάρκεια των περιοδικών καθαρισμών.

Η μεγάλη τραπεζαρία στα νότια, με παρόμοιου τύπου ευρήματα, είναι άμεσα προσιτή από το πρόπυλο και θα ήταν σε θέση να φιλοξενήσει μεγάλο αριθμό ατόμων, καλύπτοντας, ίσως, τις ανάγκες δημόσιων εκδηλώσεων. Αντίθετα, τα δωμάτια στα βόρεια είναι προσιτά μόνο μέσω του προθάλαμου και έχουν χαρακτηριστικά γνωρίσματα που δείχνουν ότι εξυπηρετούσαν ειδικές λειτουργίες. Το πρώτο έχει λίθινες χτιστές βάσεις ή εξέδρες, γύρω από τις οποίες βρέθηκε καμένο χώμα και ασβεστοποιημένα οστά, ένδειξη ότι ίσως οι εξέδρες χρησιμοποιούνταν ως τράπεζες προσφορών. Το βορειότερο δωμάτιο περιείχε πολυάριθμα θραύσματα πήλινων βάσεων προορισμένων να στηρίζουν τους μεγάλους κρατήρες ή δίνους, και πιθανότατα αποτελούσαν τα κεντρικά στοιχεία στις τελετές εστίασης.

Στα ευρήματα από το συγκρότημα περιλαμβάνονται επίσης οβελοί, θραύσματα σιδερένιων όπλων, τμήμα ασπίδας και τμήμα χάλκινου κρητικού κράνους, που ανήκει σε έναν τύπο γνωστό από το Αφρατί και τον Πρινιά.

Το Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο

Χαμηλότερα από το Ανδρείον, στα δυτικά, εντοπίστηκε το Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο με το παρακείμενό του βοηθητικό συγκρότημα, ένας αριθμός χώρων που συνδέονται με την προετοιμασία και την αποθήκευση της τροφής, και τα οποία εκτείνονται κατά μήκος του ανδρήρου στα νότια του κύριου κτιρίου. Το Βοηθητικό Κτίριο αποτελείται από δύο μεγάλα δωμάτια στα βόρεια, με πολλαπλές λειτουργίες αποθήκευσης

και επεξεργασίας τροφής, τα οποία συνδέονται μέσω ενός προαυλίου με δύο μεγάλες κουζίνες και δύο γειτονικές αποθήκες. Οι κουζίνες περιείχαν πάγκους και δοχεία αποθήκευσης, και κάθε μία είχε κεντρική ορθογώνια εστία. Τα ευρήματα από τα δωμάτια αφορούσαν στην επεξεργασία και την κατανάλωση τροφής και ποτών, με αμφορείς και πίθους, παρόντες σχεδόν σε κάθε δωμάτιο -πάνω από 80 αγγεία αποκαλύφθηκαν μόνο στη νότια κουζίνα. Ενδιαφέροντα ευρήματα αποτελούν οι τρίφτες τυριών, οι σιδερένιοι οβελοί, τα αγκίστρια, οι δίσκοι ζυγαριάς και τα ειδώλια. Στη βόρεια πλευρά της βόρειας κουζίνας υπήρχε τεράστια βάση κρατήρα και στα δυτικά, τμήμα χάλκινου ποδονιπτήρα, πιθανώς κορινθιακής προέλευσης, που χρησιμοποιείτο για τελετουργικό εξαγνισμό πριν από θυσία ή συμπόσιο - απαραίτητο εξάρτημα τόσο της αίθουσας συμποσίου, όσο και στοιχείο αριστοκρατικής επιδειξιμανίας.

Το διπλανό Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο έχει εσωτερικό μήκος πάνω από 20μ., ενώ ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του και οι βαθμίδες διατηρούνται σε μήκος περίπου 8μ. από την άκρη

του διαβρωμένου ανδρήρου. Το κτίριο είχε προφανώς ξύλινη στέγη, καλυμμένη με ξερά κλαδιά και πηλόχωμα και η κατανομή των βάσεων των στηριγμάτων της δείχνει μια ακανόνιστη εσωτερική κιονοστοιχία. Οι εσωτερικοί αναβαθμοί έχουν τυπική θεατρική διάταξη και η ανώτερη βαθμίδα στην ανατολική πλευρά φέρει δύο εγχάρακτους κέρνους. Τα ευρήματα ακριβώς πάνω στο πάτωμα αυτού του κτιρίου ήταν σχετικά λίγα και περιελάμβαναν έναν κάδο και μια ζωγραφισμένη λεκάνη, καθώς επίσης κύλικες, υδρίες και σκύφους.

Κατά την ανασκαφή εντοπίστηκαν υπολείμματα εστίας και βρέθηκαν κατάλοιπα τροφής, που συμπεριελάμβαναν καμένα και άκαυτα οστά ζώων, σπόρους σιταριού και ρεβίθια.

Το Ιερό

Ακριβώς στο βόρειο τοίχο του Μνημειακού Δημοσίου Κτιρίου, υπάρχει διμερές ιερό της ύστερης αρχαϊκής εποχής. Είναι κατασκευασμένο πάνω σε ένα πόδιο και είναι προσιτό μέσω εισόδου με κλίμακα στα δυτικά. Το νότιο δωμάτιο έχει κεντρική πετρόχτιστη εξέδρα ή ένα βωμό και μια εστία. Διασκορπισμένα πάνω και γύρω από το βωμό βρέθηκαν δύο μικροσκοπικοί σκύφοι, ένα μικροσκοπικό χάλκινο κύπελλο, τρεις ραβδωτές αναθηματικές βάσεις και 14 πήλινα αντικείμενα.

Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο κυλινδρικά τροχήλατα ειδώλια, δύο δαιδαλικά ειδώλια, μια δαιδαλική πινακίδα φτιαγμένη με μήτρα, ένα ζωόμορφο ειδώλιο και τέσσερα χονδροειδή χειροποίητα γεωμετρικά ειδώλια. Αξίζει να σημειωθεί ότι όλα τα ανθρωπόμορφα ειδώλια είναι γυναικεία. Στα ευρήματα από το δωμάτιο περιλαμβάνονται επίσης μια χάντρα γυαλιού, ένα υφαντικό βάρος (σφονδύλι), ένα κομμάτι διπλωμένου χάλκινου ελάσματος και διάφορα θαλάσσια κοχύλια.

Αποκαλύφθηκαν, επίσης, ένας χαυλιόδοντας κάπρου και ένα θραύσμα κρανίου. Ο γειτονικός αποθηκευτικός χώρος, στα βόρεια, έδωσε ποικίλη κεραμική του τέλους του 6ου και των αρχών του 5ου αι. π.Χ.. Ενδιαφέρον εύρημα, τέλος, ήταν ένας γεωμετρικός κρατήρας.

Το ιερό καταδεικνύει ένα νέο είδος τελετουργικής συμπεριφοράς που εμφανίζεται μέσα στον 7ο αι. π.Χ., κατά την οποία τονίζονται οι διακρίσεις του φύλου και οι κοινωνικοί ρόλοι, στοιχείο κρίσιμα στις διαδικασίες της τελετουργικής μύησης στην κοινότητα.

Αναρωτιέται κανείς εάν το Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο, με τους κέρνους και τις ενδείξεις για συμποσιακές συνεστιάσεις λειτούργησε και στή-

Αποθήκη και αίθουσα αρχαϊκού σπιτιού στη βορειοδυτική κλιτύ της Νότιας Ακρόπολης

Οι ανασκαφές στον Αζοριά το 2002 και το 2006 διεξήχθησαν με την άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού υπό την αιγίδα της American School of Classical Studies at Athens. Οι ανασκαφείς ευχαριστούν την ΚΔ Έφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ιδιαίτερα την Έφορο Βίλυ Αποστολάκου και την Δρ. Μεταξία Τσιμπούλου. Ευχαριστίες απευθύνονται επίσης στην Μαρία Κυριακάκη (Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο) για τη συνεχή βοήθειά της ως επιβλέπουσα εκ μέρους της ΚΔ ΕΠΚΑ. Η χρηματοδότηση για το πρόγραμμα του Αζοριά προέρχεται από τις επιχορηγήσεις των National Science Foundation (Grant No. 0438073), The National Endowment for the Humanities, The National Geographic Society, The Institute for Aegean Prehistory, The Loeb Classical Library Foundation, The University of North Carolina at Chapel Hill και του INSTAP Study Center for East Crete.

Αναθηματικό πήλινο πλακίδιο από το σπίτι της Βόρειας Ακρόπολης

Ανασκαφή της κουζίνας στο σπίτι της Βόρειας Ακρόπολης

ριξε μαζί με το ιερό νέες δημόσιες πρακτικές που αποσκοπούσαν στην κοινωνική ενσωμάτωση και ολοκλήρωση του ατόμου μέσα στην αναδυόμενη κρητική πόλη.

Συμπεράσματα

Το Ανδρείον και το Μνημειακό Δημόσιο Κτίριο στον Αζοριά, οποιεσδήποτε και αν ήταν οι επίσημες δημόσιες λειτουργίες τους, ήταν σαφώς χώροι της κοινότητας, οι οποίοι παρείχαν ουσιαστικά δημόσιους χώρους για αποθήκευση και συμπόσια -όπως υποδεικνύεται από τους αποθηκευτικούς πίθους και τον πλήρη εξοπλισμό για την επεξεργασία και την κατανάλωση της τροφής, καθώς επίσης και από τις σημαντικές ποσότητες υπολειμμάτων τροφής από τις τραπεζαρίες και τα παρακείμενα βοηθητικά κτίρια. Άλλωστε τα συμποσιακά αντικείμενα, όπως οι κύλικες, οι κανάτες, οι επιτραπέζιοι αμφορείς, και τα επιμελώς κατασκευασμένα πήλινα υπόστατα κρατήρων, κυριαρχούν ανάμεσα στα ευρήματα. Αυτά τα κτίρια εξυπηρέτησαν τις δημόσιες ανάγκες, αλλά οπωσδήποτε απηχούν και διάφορους τρόπους κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ίσως τη θέση των νοικοκυριών και των γενών και την ενσωμάτωσή τους στην ευρύτερη κοινότητα.

Η εκ νέου ανοικοδόμηση του οικισμού στον Αζοριά στο τέλος του 7ου αι. π.Χ. συνεπαγόταν σημαντική επένδυση στη δημόσια αρχιτεκτονική, που πρέπει να θεωρηθεί ως διαδικασία τόσο του φυσικού όσο και του συμβολικού μετασχηματισμού -υλική έκφραση της αστικής ταυτότητας εις βάρος των κατασκευών της πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και της πρώιμης Ανατολίζουσας περιόδου, που είχαν ιδρυθεί στην κορυφή του υψώματος και διατηρήθηκαν για περίπου 600 χρόνια. Τα κτίρια διαμορφώνουν το νέο πλαί-

σιο για τις καταναλωτικές ανάγκες της αριστοκρατικής τάξης, τη διαπραγμάτευση της πολιτικής δύναμης, και τη δήλωση των αξιώσεων για κοινωνική ταυτότητα στην πρώιμη πόλη.

Η εκτεταμένη καταστροφή στον Αζοριά στο πρώτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. μένει να εξηγηθεί μέσα από τη γενικότερη ιστορία των κρητικών πολέων και στο πλαίσιο των διακρατικών οικονομιών και της πολιτικής δυναμικής. Η εγκατάλειψη του οικισμού στον 5ο αι. π.Χ. θα μπορούσε να συνδεθεί με την εξάπλωση της δύναμης της Ιεράπυτνας στη βόρεια ακτή και με την μετεγκατάσταση του πληθυσμού στα νότια του Ισθμού είτε στον Προφήτη Ηλία (Κάτω Χωριό) είτε στην ίδια την Ιεράπυτνα.

Η περιοχή του Προφήτη Ηλία είναι γνωστό ότι κατοικήθηκε μέχρι τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., όταν και εγκαταλείφθηκε. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα στοιχεία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο συνοικισμός στον Ισθμό ήταν ενεργός και τρέχουσα διαδικασία συγκέντρωσης της δύναμης και σχηματισμού πληθυσμιακού πυρήνα, υπογραμμίζοντας ίσως τον μεγάλο οικονομικό και πολιτικό ρόλο της Ιεράπυτνας, ως πρωτεύουσας πόλης, στην ευρύτερη περιοχή.

Ο Αζοριάς συνδέεται φυσικά με τους σημαντικούς παράκτιους και εσωτερικούς εμπορικούς και επικοινωνιακούς δρόμους, καταλαμβάνοντας στρατηγική θέση στη βόρεια άκρη του Ισθμού της Ιεράπετρας, πραγματικός «διάδρομος» μεταξύ Αιγαίου και Μεσογείου. Η περιοχή δεσπόζει στην πεδιάδα του Καβουσίου (Κάμπος), την οποία κάποιοι μελετητές έχουν συνδέσει με τα εδάφη της Λάρισα που αναφέρει ο Στράβωνας (ΙΧ 5.19), πόλη που εγκαταλείφθηκε σε άγνωστη χρονική στιγμή στο πλαίσιο του συνοικισμού της Ιεράπυτνας. Ενώ ο Στράβωνας είναι προφανώς πολύ νεότερη και χρονολογικά ασαφής πηγή για αυτή την πολιτική ένωση, η τοπογραφία της πεδιάδας του Καβουσίου -ως ευδιάκριτα χωριστή

Κρητική χάλκινη
καρφίτσα από το
Νοτιοδυτικό Σπίτι

τοπογραφική επέκταση της πεδιάδας του Ισθμού- έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον ακριβώς επειδή ο αρχαίος γεωγράφος υπογράμμισε ότι η πεδιάδα κάτω από την εγκαταλειμμένη πόλη, στην εποχή του ονομαζόταν ακόμα Λαρισία. Φυσικά πολλές διαφορετικές θέσεις έχουν προταθεί για ταύτιση με την αρχαία Λάρισα (όπως οι σύγχρονες θέσεις Κεδρί, Ανατολή και Βαϊνιά).

Η ταύτισή της, καθώς επίσης και η σχέση των ακόμα μη ταυτισμένων αρχαίων οικισμών στον Αζοριά και τον Προφήτη Ηλία με την αρχαία Ιεράπυτνα και τον Ισθμό είναι απαραίτητες προκειμένου να ανασυσταθεί η ιστορία της οικιστικής ανάπτυξης στην περιοχή στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια.

Διακόσια χρόνια μετά την εγκατάλειψή του, ο Αζοριάς ξανακατοικήθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα, μέσα στον 3ο αι. π.Χ. Η νέα αυτή εγκατάσταση φαίνεται ότι περιοριζόταν στην κορυφή της νότιας Ακρόπολης, αν και υπάρχουν στοιχεία μερικής επαναχρησιμοποίησης των αρχαίων ερειπίων του νοτιοανατολικού κτιρίου, ως αποθέτη απορριμμάτων και πρόχειρων κατασκευών.

Δεδομένου ότι η κατανόηση της φύσης αυτής της επανεγκατάστασης είναι ασαφής, λόγω της ελλιπούς δημοσίευσης των αρχικών ανασκαφών της Boyd στην κορυφή της ακρόπολης, το υλικό

που είδε το φως κατά τις ανασκαφικές περιόδους από το 2002 ως το 2006 μπορεί μόνο να μας πληροφορήσει ότι οι κάτοικοι των ελληνιστικών χρόνων χρησιμοποιούσαν οπλισμό, αποθήκευαν τα προϊόντα τους σε ντόπιους αλλά και σε εισαγόμενους αμφορείς και χρησιμοποιούσαν μεγάλη γκάμα κουζινικών σκευών.

Ο 3ος αι. π.Χ. είναι κρίσιμη περίοδος διακρατικών ανταγωνισμών, με πρωταγωνιστές στην περιοχή τη Λατώ και την Ιεράπυτνα, που προέβαλαν εδαφικές αξιώσεις. Το βόρειο τμήμα του Ισθμού της Ιεράπετρας, η πεδιάδα του Καβουσίου και ο λιμένας του Θόλου μπορεί να είχαν ιδιαίτερη στρατηγική σημασία για τις επεκτατικές αξιώσεις της Ιεράπυτνας απέναντι στη Λατώ και στο ενδιαφέρον της για τον έλεγχο τόσο των βοσκοτόπων όσο και των λιμενικών εγκαταστάσεων κατά μήκος της ορεινής ενδοχώρας του Ίστρου και της Ολέρου.

Μια ελληνιστική φρουρά στον Αζοριά, που βρίσκεται στο στρατηγικής σημασίας σταυροδρόμι μεταξύ του Ισθμού και των βουνών της δυτικής Σητείας, των ακτών του βορρά και του νότου, θα μπορούσε να προστατεύει ή να εποπτεύει τα συμφέροντα της Ιεράπυτνας στα βόρεια παράλια -την ανατολική άκρη των αμφισβητούμενων εδαφικών αξιώσεων, που δεν επιλύθηκαν παρά μόνο με τις διακρατικές συνθήκες του 2ου αι. π.Χ.